

MAS I MIRALLES, Antoni (2002): *La variació lingüística en la consuetada de la Festa d'Elx*. Paiporta: Denes.

La Festa o Misteri d'Elx és una autèntica romanalla del teatre medieval en llengua catalana que es manté en plena vitalitat, ja que no sols continua representant-se cada any en l'espai escènic de la Basílica de Santa Maria d'Elx, sinó que es pot dir que en l'actualitat viu un període d'esplendor. Recordem que va ser declarada, el 18 de maig de 2001, Patrimoni Oral i Intangible de la Humanitat, i que en els darrers anys són molts els investigadors que han contribuït a conèixer-la millor i a difondre-la. Són diverses les publicacions d'articles i llibres sobre aspectes diversos de la Festa, els quals palesen l'interès que desperta aquesta peça del nostre teatre medieval. Tanmateix, faltava un estudi sobre la llengua del Misteri. Un estudi complet i rigorós com el que ens ofereix Antoni Mas. Amb anterioritat al llibre de Mas, únicament comptàvem al respecte amb el precedent del treball, també força rigorós, d'Antoni Ferrando.¹ Però, en general, l'aspecte lingüístic de la consuetada del Misteri d'Elx havia estat marginat en els estudis sobre l'obra. Uns estudis que s'ocupaven dels aspectes escènics o musicals de la Festa, però que deixaven de banda la part lingüística del text. Mas lamenta aquesta situació i planteja algunes de les possibles raons del desinterès per la llengua de la consuetada, un desinterès que malauradament no afecta únicament els estudiosos, sinó també els mateixos responsables de la Festa, com els mestres de capella, preocupats més de l'aspecte musical que de l'aspecte fonètic, amb les conseqüències lamentables que això suposa per a la pronúncia correcta durant la representació.

En el llibre d'Antoni Mas trobarem, fonamentalment, un estudi que contribueix decisivament al millor coneixement del Misteri des d'una perspectiva lingüística, i ho fa analitzant acuradament les diverses còpies conservades de la Festa. Actualment no coneixem la consuetada original, un text escrit segurament a finals del segle xv i que es guardava en l'arca de les tres claus del Consell il·lícit, així com tampoc es conserven les primeres còpies de les quals tenim notícia, del segle xvii. Només se'n conserven un conjunt de còpies elaborades durant els segles xviii, xix i xx. És a partir d'aquestes còpies que Antoni Mas realitza el seu treball.

La primera de les quatre parts de què consta el llibre és la introducció. L'autor comença plantejant el seu objectiu, l'estudi de la variació lingüística en les còpies de la consuetada. En les diferents còpies del text del Misteri els copistes han anat introduint, de manera conscient o inconscient, variacions respecte al seu model. Aquests canvis afecten, de manera variable, la part musical, el text literari i el component lingüístic. Pel que fa a aquest darrer aspecte, el que interessa fonamentalment a l'autor, es pot comprovar com cada copista reflecteix en el text les particularitats de la llengua de l'època o del seu idiolecte. Per tal de poder copsar tota la riquesa lingüística del text, Antoni Mas recorre al mètode de la sociolingüística de la variació, del qual fa una breu exposició en la part introductòria del llibre.

Un dels aspectes més importants de la variació lingüística observables en les diferents còpies de la consuetada és la perspectiva diacrònica. El text de la Festa d'Elx té un notable interès per a l'estudi evolutiu de la llengua catalana, ja que reflecteix l'evolució ocorreguda en la llengua durant els tres segles que comprenen les còpies, els que van entre la còpia de G. Soler de 1625 i la darrera de

1. "La llengua de la Festa d'Elx", dins *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge a Germà Colón*, Tübingen, 1989, ps. 75-89.

P. Ibarra de 1933, període que s'allarga si comptem amb la data de la consuetat originària, del darrer terç del segle xv.

L'altre aspecte important en la variació lingüística del text de la consuetat és el factor diafàsic. Com diu Mas, hom pot reconèixer tres nivells diafàsics en el text de la consuetat: el text cantat de la consuetat, és a dir, els versos, la part més formal de la consuetat des del punt de vista estilístic i la menys sotmesa a la variabilitat; en segon lloc, tenim el text de les rúbriques o acotacions escèniques de les distintes còpies, on es troba un major nombre de modificacions, i on la reelaboració i la creació del copista és major. Finalment, en els textos d'alguns copistes (G. Soler i C. Tàrrega), podem trobar encara un tercer nivell diafàsic, format per un text complementari on es reproduïxen breument notícies genealògiques, sobre la història local i sobre fets de la Festa d'Elx. Aquest tercer estrat presenta un nivell menys formal que els anteriors.

En la introducció, per tant, Mas ens fa una primera exposició d'aquests aspectes, així com una primera aproximació, que després completarà en les altres parts, sobretot en la tercera, a les còpies i els copistes de la consuetat. Aquesta serà, juntament amb l'estudi lingüístic del text, l'altra aportació fonamental del llibre de Mas i Miralles.

L'autor realitza l'estudi lingüístic del text, que correspon bàsicament a la segona part del llibre, valent-se de quatre còpies de la Festa d'Elx:

1) Del text de Gaspar Soler de 1625, actualment desaparegut, hom té present l'edició realitzada en 1933 per l'historiador P. Ibarra. És el text A.

2) De la còpia de l'anònim "Devot" de 1639, també desapareguda, segueix la còpia que en féu Adolfo Herrera en 1895. És el text B.

3) De la còpia de Josep Lozano de 1709 té en compte l'edició crítica de Francesc Massip. És el text C.

4) Per últim, de la còpia de Carles Tàrrega de 1751, té present l'edició crítica realitzada per J. Castaño. Correspon al text D.

Efectivament, en la segona part del llibre, que porta com a títol "La variació lingüística", hom estudia els diferents nivells lingüístics: les grafies, la fonètica, la morfosintaxi i el lèxic. Un aspecte a destacar d'aquest estudi és la perspectiva variacionista adoptada, i l'ús que hom fa, quan el nombre d'ocurrències recollides ho permet, d'un programa informàtic per a l'anàlisi quantitativa de les regles variables.

Pel que fa a les grafies, podem observar casos de conservadorisme gràfic, com l'ús del grup llatí *-tió* (*consolatió, dilatió...*), de la grafia *e* per a la conjunció copulativa, d'alguns grups consonàntics dobles d'origen llatí, o de grafies arcaïques com la *ph*. Casos com aquests són explicables, segons l'autor, per la intencionalitat de caràcter culte del text de la consuetat i pel conservadorisme dels registres pròxims a l'eclesiàstic. Es pot observar també la vacil·lació ortogràfica en la representació d'alguns fonemes, especialment cridanera en les grafies dels fonemes alveolars fricatiu, fins arribar-hi a un autèntic desconcert ortogràfic, confusió en què, segons l'autor, no devien ser alienes les regles ortogràfiques de la llengua castellana. La influència de l'ortografia castellana s'estén així mateix a l'ús d'algunes grafies, com la *ch* amb valor palatal i la *ñ*, i, segons l'autor, també a l'ús de la *y*. Aquest darrer cas, però, no deixa de ser problemàtic, car la grafia *y* per a la conjunció copulativa es troba ja amb relativa freqüència al segle xv, i lingüistes com Coromines o Veny no diuen que siga un castellanisme. Antoni Mas, d'acord amb la metodologia que fa servir, dóna compte com els casos de variació ortogràfica i de diferències en la distribució de les grafies estan sovint en funció del registre i del factor diacrònic.

L'autor, com hem avançat, situa en el capítol de les grafies l'apartat "Les grafies *e-y*", en relació bàsicament a la conjunció copulativa. Aquest aspecte podria haver-se col·locat possiblement amb més propietat en el capítol de la fonètica, del vocalisme àton, en concret, com fan, entre altres Joan Veny²

2. Joan Veny "Estudi lingüístic del «Regiment de preservació de pestilència» de Jacme d'Agramont (s. xiv)", dins *Dialectologia filològica*, Barcelona, Curial / PAM, p. 132.

o Dolors Farreny³ en els seus estudis lingüístics, tenint en compte que fa referència principalment a diferències en la pronunciació, i no merament gràfiques.

Si seguim atenent aspectes relatius a la distribució, podem observar com els dos apartats de les grafies dentals, sonora i sorda, podien haver-se unit en un únic apartat, com ocorre amb les grafies de les bilabials i de les velars, tenint en compte a més que en la vacil·lació ortogràfica entre les oclusives *d* i *t*, que hom inclou en l'apartat "La grafia de la dental sonora", com diu el mateix autor, "el factor sonor i sord no és un element pertinent".

És de destacar, d'altra banda, l'apartat que hom dedica a l'ús de l'apòstrof, aspecte molt poc estudiat en la història de la llengua catalana.

En el capítol de la fonètica hom pot observar com els casos de vacil·lació vocàlica són pocs, i aquests es localitzen tots en la part menys formal de la consueteta, la de les acotacions. L'autor descriu i analitza diversos trets fonètics dialectals observables en la consueteta. Un d'aquests és la introducció de l'element velar /g/ davant de la semiconsonant [w], en mots com *güi* i *digüen*. Hom planteja també la possibilitat de l'existència d'algun cas de betacisme en el text de la consueteta, però l'autor s'inclina per l'escassa probabilitat d'aquest inici tan primerenc de betacisme en el subdialecte alacantí. Hom tracta, així mateix, sobre altres trets dialectals, com la pèrdua de la *-d-* intervocàlica, un dels trets més característics d'aquest subdialecte, tot aportant nova informació documental per a la datació d'aquest canvi lingüístic; també sobre la palatalització del grup SK i sobre les elisions de consonants finals.

L'aspecte al qual hom dedica més atenció dins del capítol de la fonètica és el tractament del fonema palatal fricatiu sord. Per estudiar-ne la representació gràfica, l'autor es val del programa informàtic Goldvarb, que li permet fer-ne una anàlisi quantitativa i establir un índex de probabilitat d'aparició del dígraf *ix* en les diferents consuetes. Actualment, com és sabut, al sud de la línia històrica Biar-Busot hom produeix aquest fonema de manera monofonemàtica, sense suport vocàlic. Tanmateix, en la consueteta s'observa una progressió en el nombre d'ocurrències d'aquest dígraf en les quatre còpies estudiades. L'autor tracta de respondre a aquesta aparent contradicció amb dues hipòtesis de treball, tenint en compte, encertadament, la distància que pot existir entre la realitat fonètica del moment i la representació gràfica, que sovint obeeix a convencions ben diferents.

En el capítol de la morfologia s'analitzen diversos aspectes d'interès. Un dels més destacables correspon a les formes de l'article. Com que les quatre versions analitzades comprenen els segles xvii i xviii, quan es produeix el canvi de les formes antigues de l'article a les modernes, hom disposa d'una bona font per analitzar tot el contínuum de les variants. Mas comprova també, juntament amb el factor diacrònic, la importància del grau de formalitat de cada còpia, del registre, en l'evolució d'aquest canvi lingüístic. Aquest factor sembla influir també en altres canvis. Per exemple, en la distribució del sufix *-esa* o *-ea*. El primer tipus figura en la part més formal, mentre que el segon (*prestea*) ho fa en el text de la rúbrica.

Dins de la morfologia nominal, els altres aspectes als quals Mas dedica més atenció són els demostratius, els possessius, els pronoms febles i els relatius. Pel que fa als demostratius, analitza la distribució de les formes reforçades i no reforçades. Sobre les primeres hom diu que eren "les exclusives en la llengua medieval", asseveració que no concorda amb les dades que sabem a través d'altres estudis lingüístics. Siga com siga, arriba a la conclusió que en l'època moderna les formes no reforçades "comencen un procés de substitució pels registres menys formals de la llengua".

En els possessius analitza la variació i el procés de canvi que afecta les formes àtones i tòniques. Quant als pronoms febles, n'estudia l'evolució de les formes i les coincidències i diferències en relació amb les formes de l'article. Estudia el tema de la posició dels pronoms febles, exposant-ne les teories explicatives que se n'han donat, i de la combinació de pronoms, però al que dedica una major atenció és a la distribució de les formes plenes i reforçades. En aquest sentit, allò més re-

3. *Processos de crims del segle xv a Lleida: Transcripció i estudi lingüístic*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 135.

marcable és l'aparent contradicció que representa l'evolució que mostren les còpies de la consuetada cap a una major presència de les formes reforçades, més marcada encara en el registre menys formal, el de les rúbriques, i la realitat actual del parlar d'Elx, on només s'usen les formes plenes.

Pel que fa als pronoms relatius, en la distribució dels relatius *qui* i *que*, es comprova, una vegada més, la importància que tingueren els segles de l'Edat Moderna en l'evolució de la llengua catalana fins arribar, des de la situació medieval, a la fesomia actual, i de la necessitat d'estudiar els textos de la mal anomenada "Decadència" per a completar el coneixement de la nostra història lingüística. Segons observa Mas i Miralles, "el text de les consuetes es troba una vegada més immers en aquest procés de canvi de corrents, que és el procés que va recórrer la llengua catalana medieval fins arribar al paradigma dels relatius actuals".

Quant a la morfologia verbal, podem destacar la introducció de les formes perifràstiques de perfet, ja en el text de Soler de 1625. En l'imperfet de subjuntiu els textos mostren una covariació de les formes tradicionals en *-s* i les modernes en *-ra*, les quals, segons mostren els textos estudiats, semblen expandir-se a partir dels registres menys formals. S'observen també algunes formes arcaïques, com algun cas de manca de desinència en la primera persona del singular del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació, formes de futur i condicional sense *d* epentètica, la conservació d'algunes formes ara velaritzades del verb *ser* sense velaritzar, o el perfet fort *dix*.

Els textos de l'Època Moderna són ben importants per comprovar la convivència de formes distintes, unes de procedència medieval i unes altres de caràcter innovador, les quals comencen a aparèixer durant aquests segles en els textos, i que, després d'un període de convivència, acabaran moltes vegades imposant-se en la llengua actual. En aquest sentit, les còpies de la consuetada de la Festa d'Elx, tenen una gran importància. A més dels casos que hem anat veient, no únicament en la morfologia verbal, sinó també en altres nivells lingüístics, s'observa convivència de formes en diversos aspectes de la morfologia verbal. Mas i Miralles tracta de determinar les diferències diacròniques i de registre que actuen en la distribució de les diferents variants. Així, en la 1^a i 2^a persones del plural dels verbs de la primera conjugació conviuen les formes etimològiques *-am*, *-au* i les modernes *-em*, *-eu*; en l'incoatiu conviuen els morfemes *-esc* i *-isc*, amb un predomini del primer. L'autor creu que en l'extensió de les formes innovadores fou decisiu el paper de la capital valenciana, la qual fou la plataforma d'expansió de totes aquestes formes cap a la resta del regne, "substituint les darreres petges de la variant oriental que quedaven en bona part de les comarques meridionals valencianes". Uns altres canvis en el pas de la llengua medieval a la moderna que es poden observar en la consuetada del Misteri d'Elx, i que estudia Mas i Miralles, afecten la distribució dels verbs *ser* i *estar*, l'assignació dels verbs auxiliars, les perifrasis d'obligació i la construcció temporal en infinitiu.

El capítol de la morfosintaxi acaba amb l'estudi dels adverbis, de les preposicions i de les conjuncions. En el primer cas hom estudia la dicotomia de formes de l'adverbi de lloc *ací* i *aquí*. Quant a les preposicions, ocupen l'atenció de l'autor la preposició *a* i el complement directe, la preposició *en* davant d'un topònim, la confusió, pròpia del valencià, de les preposicions *ab* i *en*, la preposició *a* més infinitiu i la distribució de les preposicions *per* i *per a*. En l'apartat de les conjuncions hom es limita a tractar sobre la conjunció *per a què* final, segurament pel fet de tractar-se, com diu l'autor, d'un "debat obert en la normativa valenciana". Més enllà, però, dels problemes normatius, ens hauria agradat trobar alguna informació més sobre les conjuncions i la sintaxi oracional, aspectes tradicionalment deficitaris en els estudis de gramàtica històrica catalana.

Finalitza l'estudi lingüístic amb un capítol dedicat al lèxic, en el qual l'autor dedica una atenció especial a la variació lèxica i a la convivència de formes en les diverses còpies de la consuetada. Fa una ordenació alfabètica del lèxic més interessant de la consuetada. Estudia bàsicament les particularitats lèxiques de la zona, adscrites al dialecte valencià o al subdialecte alacantí, els arcaïsmes, els castellanismes i els llatinismes i cultismes.

La tercera part està dedicada a l'estudi de les còpies de la consuetada de la Festa d'Elx. Mas i Miralles, coincidint amb altres autors, agrupa el conjunt de còpies conegudes de la consuetada en dues

grans branques o famílies de còpies. La primera està constituïda pel text de G. Soler i totes les còpies que l'han seguida com a model. En aquest grup s'inclou la còpia de C. Tàrrega de 1751. La segona branca està formada per les còpies que segueixen el model de la consuetat de 1639, del "Devot", i inclou, entre altres, la còpia de Josep Lozano de 1709.

Mas i Miralles estudia les diferències entre totes dues famílies de còpies, les de tipus formal i, sobretot, les de tipus lingüístic, les quals tradicionalment han estat deixades de banda, però que, com nota l'autor, tenen un interès indubtable. En aquesta part del llibre s'inclouen així mateix dades històriques sobre els diferents copistes i reflexions sobre les intencionalitats dels encarregats de reproduir els nous textos, les quals, segons Antoni Mas, poden ser de gran interès per comprendre la diferent actitud de cada copista i justificar, així, les diferències entre les dues branques de còpies.

La quarta part del llibre està formada per dos apèndixs. En el primer hom ofereix el text de les deu còpies analitzades en el treball, amb l'objectiu fonamental de deixar ben palesa tota la variació enregistrada en les diferents còpies. El segon apèndix és una proposta de publicació del text de la consuetat de la Festa d'Elx en llengua normalitzada i actualitzada, unificant totes les còpies en una, "a fi de poder aconseguir una consuetat nova que recollira tots els elements de totes les còpies i que no s'identificara amb cap".

En definitiva, ens hem de congratular per la publicació d'un nou estudi lingüístic sobre la llengua de l'Època Moderna, el qual sens dubte contribuirà a millorar el coneixement d'un període tradicionalment poc considerat de la nostra història lingüística, però fonamental en l'afaiçonament del català actual. D'altra banda, esperem que contribueixi també a estendre el coneixement de la Festa d'Elx, i a millorar-ne el component lingüístic i fonètic de la representació, sovint descuidat pels mateixos responsables de la Festa.